

Поліщук І. О., доктор політичних наук, професор

МЕНТАЛЬНА ПІДОЙМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розкривається специфіка формування ментальних чинників виникнення Української Народної Республіки на початку ХХ ст. Найбільш важливі фактори та етапи тогочасного українського державотворення відтворюються за допомогою методу історичної ретроспективи. Метою даної статті є виявлення політико-ментальних особливостей українського народу на підставі аналізу історичної форми державності – УНР. Проект Конституції УНР запроваджував Українську державу, головними принципами функціонування якої були: традиційний демократизм (який свідчить про збереження народоправчої домінанти в політичній ментальності українства), принцип розподілу влади, усіякє гарантування прав національних меншин (що вказує на безумовну толерантність українства у ставленні до громадян інших національностей) та ін. Проект Конституції УНР передбачав створення парламентської республіки, адже Всенародні Збори (парламент) виступали головним органом державної політики.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, форма правління, політична ментальність українства, державна традиція, актуалізація.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. український народ отримав реальний шанс створити власну суверенну державу. Всенародний референдум у грудні 1991 р. остаточно легітимізував нашу сучасну незалежну державу. Доля новітнього державотворення у постсоціалістичній Україні буде залежати від усталення демократично-етатистських настанов у політичній свідомості сучасної української політичної еліти та електорату. Адже навіть за теперішніх умов перехідного режиму народ починає виступати єдиним джерелом політичної влади, здійснюючи демократичну процедуру її легітимації. У цьому контексті звернення до українського державотворчого досвіду початку ХХ ст. має пролити світло на історичні особливості, які закарбувалися у певних формах у теперішній політичній ментальності українства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробку проблеми політичної ментальності українства зустрічаємо в роботах В. Бебика, В. Кизими, Н. Корнієнко, О. Кульчицького, С. Тарана, О. Рудакевича, Н. Хамітова, Д. Чижевського, В. Янова, В. Яреми та ін. Історіософський аналіз української ментальності міститься у працях О. Бондаренко, І. Кривонос, О. Козлової, В. Фокіної, О. Яремчук та ін. У своїх дослідженнях названі вчені приділяють увагу по-

літико-філософським узагальненням щодо проблеми української ментальності, залишаючи осторонь її конкретно історичні прояви.

У зв'язку з цим нагальною *метою* даної статті є виявлення політико-ментальних особливостей українського народу на підставі аналізу історичної форми державності – УНР. Завдання статті полягає у виокремленні базових уявлень про політичну ментальність українства в історичній науковій традиції.

Виклад основного матеріалу. Перемога Петроградського більшовицького збройного повстання у жовтні 1917 р. чи не вперше у новітній історії створює для України реальні умови для здійснення споконвічної мрії українства про формування власної національної державності. Центральна Рада, використовуючи історичний шанс, 7 (20) листопада III Універсалом проголошує утворення автономної Української Народної Республіки у складі єдиної Російської Республіки. Крім того, у III Універсалі визначалися кордони автономної української держави, проголошувалися традиційні для українства демократичні принципи – свободи слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканності особи; скасовано смертну кару.

Таким чином, з 20 листопада 1917 р. по 21 січня 1918 р. Україна отримала свою першу у XX ст. державність – автономне самоуправління у складі Російської Республіки. 22 січня 1918 р. Центральна Рада видає IV Універсал, який проголошує Україну самостійною Народною Республікою і протягом чотирьох місяців (до гетьманського перевороту) здійснюються практичні заходи зі створення парламентсько-республіканської форми правління. 29 квітня 1918 р., у день державного перевороту, Центральна Рада обирає Президентом УНР М. С. Грушевського, а також ухвалює проект Конституції республіки – «Статут про державний устрій, права і вольності УНР». Історичні обставини склалися так, що він не набрав юридичної чинності, проте проект Конституції УНР є важливим історико-правовим документом, у якому містяться основні контури бачення українського державотворення з боку тогочасної політичної еліти України. Відтак цей документ заслуговує на нашу увагу. Базовим принципом функціонування державних структур декларується принцип розподілу влади. Законодавчу владу мусять здійснювати Всенародні Збори, які обираються шляхом всенародного голосування. Рада Міністрів є найвищою інституцією виконавчої влади. Вищою інституцією судової влади, згідно з проектом, має бути Генеральний суд, обраний Всенародними Зборами.

Проект Основного Закону УНР визнавав за громадянами всі конституційні свободи, а національним меншостям забезпечував право національно-персональної автономії. Більше того, найвищим законодавчим органом виникаючого Національного Союзу мали бути Національні установчі Збори, що

повинні обиратися на базі рівного, прямого і таємного голосування, урахувавши принцип пропорційного представництва. Найвищим виконавчим органом Союзу виступає, за проектом, Національна рада, яка мала обиратися Національними Зборами. Однак усі постанови, що стосуються компетенції Національного Союзу, мусили розглядатися і затверджуватися Всенародними Зборами УНР. Для остаточного розв'язання проблеми національно-державного будівництва готувався проект нового адміністративно-територіального поділу України. М. С. Грушевський як автор даної концепції запропонував поділ на 30 земель, з яких три міста – Київ, Харків та Одеса – виділяються в окремі округи з приміськими територіями. Отже, можемо констатувати, що проект Конституції УНР та проект закону про новий адміністративно-територіальний поділ держави закладали підвалини земельного устрою України.

Оцінюючи проект Конституції УНР, треба підкреслити, що головними принципами розбудови новітньої української державності виступають традиційний демократизм (який свідчить про збереження народоправчої домінанти в політичній ментальності українства), принцип розподілу влади, усіляке гарантування прав національних меншин (що вказує на безумовну толерантність українства у ставленні до громадян інших національностей) та ін. Проект Конституції УНР передбачав створення парламентської республіки, адже Всенародні Збори (парламент) виступають головним чинником державної політики, до компетенції якого, наприклад, відносилось право оголошувати вотум недовіри уряду в цілому та його окремим міністрам.

А. Г. Слюсаренко та М. В. Томенко, наголошуючи на «всесильності парламенту», пишуть, що «юридичним нонсенсом була відсутність в Основному законі УНР посади голови держави (президента) і голови уряду (прем'єра)» [1, с. 71]. Варто погодитися з цим зауваженням, особливо якщо згадати, що на останньому засіданні Малої Ради Президентом України було обрано М. С. Грушевського, про посаду якого у проекті Конституції УНР дійсно нічого не зазначається. Проте, незважаючи на суттєві юридичні недоліки, зміст проекту Конституції УНР заслуговує на повагу, він указує на цілком європейський характер політичного мислення тогочасних лідерів поневоленого українського народу, які навіть за тяжких умов колоніальної підлеглості виявилися спроможними висунути ідею державної незалежності та у стислий термін розробили конкретну програму її втілення в життя.

Подальший розвиток подій унеможливив дію прийнятої Конституції УНР, адже 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд хліборобів-землевласників, делегати якого виступили за утворення гетьманату. Гетьманом на з'їзді було одностайно обрано Павла Скоропадського. Розпочинається другий, гетьманський період розвитку новітньої української державності. Гетьманщина, або Українська держава, за умов військового протистояння ґрунтувалася на над-

звичайному поєднанні монархічних, республіканських та диктаторських засад. Її підданим гарантувалися звичайні громадянські права. «Закони про тимчасовий державний устрій» визначалися чинними до скликання сейму. До цього часу влада повинна була належати виключно Гетьману України, який наділявся широкими повноваженнями: виключним правом видавати нові закони, призначати кабінет міністрів, керувати зовнішньополітичними стосунками та військовими справами, бути верховним суддею України. Як слушно зауважує В. А. Потульницький, «короткочасний, перехідний етап існування гетьманської держави не давав де-юре визначити форму державного правління. Ця невизначеність посилювалася тим фактом, що влада в Україні практично належала німцям, а не українцям, хоча сам гетьман був, насамперед, українським державником» [2, с. 126]. Остання зазначена обставина є досить важливою з огляду на неприродність диктаторських ухилів щодо традиційної політичної ментальності українства.

15 листопада 1918 р. Україна знову проголошується самостійною Народною Республікою, про відновлення якої заявила Директорія, сформована В. Винниченком, А. Макаренком, С. Петлюрою, П. Андрієвським та іншими колишніми діячами Центральної Ради. Директорія обіймає повноваження верховного органу влади, поєднуючи законодавчу, виконавчу та судову функції. Легітимація діяльності Директорії відбулася на Трудовому Конгресі Народів України, який розпочав свою роботу 22 січня 1919 р. у Києві. Згідно із задумом організаторів Трудового Конгресу Народів, він мав виконати роль своєрідного передпарламенту об'єднаної України. Вибори до Конгресу передбачали найповнішу репрезентованість електорату за соціальною ознакою і проводилися по трьох куріях – робітничій, селянській та інтелігентській. 14 лютого 1919 р. постановою Директорії було проведено часткове розподілення законодавчих, виконавчих та судових функцій. Однак розгортання військових подій змушувало Директорію і надалі концентрувати у своїх руках усі головні державні функції, виступаючи, таким чином, державним органом з диктаторськими повноваженнями. Подібне становище зберігається і після прийняття закону про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР від 12 листопада 1920 р.

Державотворчий процес у Наддніпрянщині у сполученні із сприятливими політичними умовами (військова поразка й розвал Австро-Угорської монархії) надихнули західне українство на проголошення власної державності. Спочатку 18 жовтня 1918 р. у Львові парламентарії, провідники політичних партій, церковні ієрархи Східної Галичини та Буковини прийняли рішення про утворення Української Національної Ради, що мала діяти як представницький орган. Крім того, вони оголосили про намір об'єднати всі західно-українські землі в одне ціле. Після досягнення згоди між усіма партіями ре-

гіону 9 листопада 1918 р. було утворено уряд – Генеральний секретаріат, найвищу інституцію виконавчої влади на чолі з К. Левицьким. Незабаром відбулося офіційне проголошення новоутвореної держави, яка дістала назву – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Було ухвалено Тимчасовий Основний закон ЗУНР, доповнений законами від 13.11.1918 р., 16.11.1918 р., 01.12.1918 р. та 04.01.1919 р., де були накреслені базові принципи державного ладу. Згідно із законом від 13.11.1918 р. внутрішня суверенність належить виключно народові, який мав її здійснювати через представницький орган (парламент), що обирається рівним, безпосереднім, таємним та пропорційним голосуванням. До обрання парламенту дані функції виконує УНРада. Законом від 04.01.1919 р. утворено окремих виділ УНРади, до якого входили 9 членів на чолі з президентом УНРади Є. Петрушкевичем. Верховна влада належала УНРаді, а виділ на чолі з Президентом репрезентував ЗУНР назовні та здійснював важливі функції суверенності (затверження й оголошення законів, відкликання членів Генерального секретаріату тощо). Судова влада згідно із законом від 21.11.1918 р. будувалася на принципі незалежності, передбачалося створення Найвищого Суду. Парламентська система забезпечувалася законом від 14.04.1919 р. виборами до сойму кожної національної курії відповідно до перепису населення пропорційно кількості мандатів. У межах кожної курії, поділеної на виборчі округи, національні виборчі партії розподіляли між собою мандати на підоймі пропорційної системи.

ЗУНР входила у правові стосунки з УНР. 22 січня 1919 р. у Києві було проголошено Акт злуки двох українських держав, за яким ЗУНР гарантувалася повна автономія у складі соборної УНР. У перші місяці існування соборна УНР була конфедеративним об'єднанням, а остаточне вирішення питання про державне об'єднання та характер державної структури відкладалося до Установчих Зборів, котрим так і не судилося бути скликаними. Умови об'єднання двох українських держав передбачали збереження ЗУНР власних органів влади, сфер та обсягів їхніх повноважень. Виходячи з викладеного, можна визначити форму державного правління Західно-Української Народної Республіки як парламентську республіку.

Загалом оцінюючи політичні традиції ЗУНР, варто наголосити на їхньому демократичному змісті, що, безперечно, єднає політичну ментальність обох гілок українства – галицької та наддніпрянської, але разом з тим сам факт недовготривалості хиткого об'єднання двох українських держав (від 22 січня до 16 листопада 1919 р.) виявляє помітні ментальні розбіжності у громадян УНР та ЗУНР.

На думку В. А. Потульницького, вихід ЗУНР зі складу об'єднаної Республіки пояснювався «по-перше, тією обставиною, що влада Директорії та її розпорядчих органів і надалі обмежувалася на схід від Збруча, а по-друге,

поступово на передній план у стосунках УНР з ЗУНР з усією очевидністю виступали глибокі ідейні, культурні, психологічні та політичні розбіжності, які накопичувались між східняками і галицькими українцями протягом століть» [2, с. 128].

Цікаво про ментальні відмінності західного та східного українства саме у період, що розглядається, пише у своїй роботі «Галичанство» М. Шлемкевич, аналізуючи конкретно події листопада 1918 р.: «На Західній Україні бачимо тоді вперше зусилля української провідної верстви, отже, в першій мірі інтелігенції, далі освіченого селянства і свідомого робітництва, – розбудувати і утвердити нову державу, що постала на руїнах австрійської імперії. Ми бачимо ті зусилля при деякій безвладності, якомусь спокою народних мас. Як не було б, одне певне – творчий пафос провідної верстви, отже, головно інтелігенції, був значно сильніший за силу народної стихії. Її треба було спонукати до руху, а не втихомирювати.

Інше враження матимемо, коли пригадаємо той листопад у Східній Україні. Розбурхана народна стихія кипить, переливається. Це місяць повстання під проводом Директорії Української Народної Республіки. Об Київ б'ють прибої моря – дійсно величезної народної армії, край заливають менші ріки повстанчих загонів. І знову, як не відноситися до тих подій, одне для нас тут важне і певне – пафос стихій був значно потужніший за організаційну спромогу провідної верстви, і вона ледве встигала оформлювати стихійні рухи...

Отже, протилежне враження – на заході перевага раціональних, розумових первнів; на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоціонально-волевих рухів» [3, с. 248]. Напевно, довготривалі, в одному випадку західноєвропейські впливи (здаймо особливості розвитку ще Галицько-Волинської Русі); в іншому випадку російські впливи спричиняють зазначені М. Шлемкевичем ментальні особливості відповідно галицького та наддніпрянського українства. У розвитку ментальної диференціації суттєву роль відіграла не раз згадувана Берестейська 1596 р. церковна унія, яка започаткувала релігійні відмінності в українській спільноті. Як слушно зауважує М. Шафовал, «існування українського православного і греко-католицького світів несе в собі не лише елементи церковної юрисдикції, але має світоглядове та культурно-політичне значення» [4, с. 99]. Порівнюючи релігійні та політичні традиції різних гілок українства, М. Шафовал далі зазначає: «...Українське православ'я стоїть під впливом певних елементів візантизму, як, наприклад, містика естетики, цезаропапізм, демократичність церковних баз, а з другого боку, український католицизм, себто, греко-католицизм, стоїть на засадах і традиціях строгого збереження церковної самостійності перед світською владою, демократичного підбору кадрів, але збереження ієрархічного принципу в процесі розв'язки церковних питань та раціоналізму західного типу.

Церковне зрізничкування збігається на початку нашого століття з двома окремими політичними досвідами – авторитарна царська дійсність та обмежена парламентарна монархія з виборами і нерозвиненою партійною системою в Австро-Угорщині. Отже, українці дійшли до визвольних змагань 1917–1921 рр. з двома окремими досвідами. Західно-українські землі мали досвід політичної дії через парламент та широкоіснуючу мережу суспільно-громадських, політичних і церковних установ. На центральних та східноукраїнських землях дійсність була іншою, відмінною. Існуюче українське життя проходило на кволіх і лябільних межах між легальною і нелегальною дією» [4, с. 100].

Різноманітний політичний досвід західного та східного українства, який утворився на початку ХХ ст., має певне відлуння й у кінці цього ж століття, коли за умов незалежної України ми спостерігаємо помітні розбіжності у способах політичної дії, геополітичній і партійно-ідеологічній орієнтації галичан та наддніпрянців.

Висновок. Аналіз української державності на початку ХХ ст. дозволяє визначити кілька головних властивостей політичного менталітету українства: демократизм, конституціоналізм, егалітаризм, екзистенціальний індивідуалізм, регіоналізм та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української Конституції / упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко ; Укр. правн. фундація. Київ : Право, 1997. 464 с.
2. Потульніцький В. А. Нариси з української політології (1819–1991): навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 1994. 319 с.
3. Шлемкевич М. Галичанство. *Політол. читання*. 1993. № 1. С. 245–301.
4. Шафовал М. Політична культура України. *Наук. зб. Укр. Вільн. Ун-ту*. Мюнхен, 1995. Т. 15. С. 95–106.

REFERENCES

1. Istoriiia ukrainskoi Konstytutsii / uporiad. A. H. Sliusarenko, M. V. Tomenko (1997); Ukrainska pravnycha fundatsiia. Kyiv : Pravo [in Ukrainian].
2. Potulnytskyi, V. A. (1994). Narysy z ukrainskoi politolohii (1819-1991): navch. posibnyk dlia studentiv vyshchychkh navch.zakladiv. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Shlemkevych, M. (1993). Halychanstvo. *Politolohichni chytannia*, 1, 245-301 [in Ukrainian].
4. Shafoval, M. (1995). Politychna kultura Ukrainy. *Nauk. zbirnyk Ukr. Viln. Un-tu*, 15, 95-106 [in Ukrainian].

МЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В НАЧАЛЕ XX ст.

Полищук И. А.

В статье раскрывается специфика формирования ментальных факторов возникновения Украинской Народной Республики в начале XX в. Наиболее важные факторы и этапы формирования тогдашнего Украинского государства воспроизводятся с помощью метода исторической ретроспективы. Целью данной статьи является выявление политико-ментальных особенностей украинского народа на основании анализа исторической формы государственности – УНР. Проект Конституции УНР учреждал Украинское государство, главными принципами функционирования которого были: традиционный демократизм (который свидетельствует о сохранении демократической доминанты в политической ментальности украинцев), принцип разделения властей, обеспечение прав национальных меньшинств (что указывает на безусловную толерантность украинцев в отношении граждан других национальностей) и др. Проект Конституции УНР предусматривал создание парламентской республики, ведь Всенародное Собрание (парламент) выступало главным органом государственной политики.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, форма правления, политическая ментальность украинцев, государственная традиция, актуализация.

THE MENTAL FOUNDATION OF UKRAINIAN STATEHOOD IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

Polischuk I. O.

The article reveals the specifics of the formation of mental factors of the emergence of the Ukrainian People's Republic in the early twentieth century. The most important factors and stages in the formation of the then Ukrainian state are reproduced with the help of the historical retrospective method. The purpose of this article is to reveal the political and mental features of the Ukrainian people on the basis of an analysis of the historical form of statehood – the UPR. The draft Constitution of the UPR established the Ukrainian state, the main principles of its functioning were: traditional democracy (which indicates the preservation of the dominant in the political mentality of Ukrainians), the principle of separation of powers, ensuring the rights of national minorities (which indicates the unconditional tolerance of Ukrainians against citizens of other nationalities) and The draft Constitution of the UPR provided for the creation of a parliamentary republic, since the National Assembly (parliament) public policy. Analysis of Ukrainian statehood at the beginning.

The withdrawal of the ZUNR from the United Republic was explained "firstly, by the fact that the authorities of the Directorate and its governing bodies were further restricted to the east of Zbruch, and secondly, gradually in the foreground in the relations of the

UPR with the ZUNR, with all the evident appearance deep ideological, cultural, psychological and political differences that have accumulated between the East and Galician Ukrainians for centuries.

Religious factor played important role. Ukrainian Orthodoxy is under the influence of certain elements of Byzantium, such as the mysticism of aesthetics, cesaropapism, the democratic nature of church bases, and on the other hand, Ukrainian Catholicism, that is, Greek Catholicism, is based on the principles and traditions of the strict preservation of ecclesial independence before secular authorities, democratic selection of personnel, but the preservation of the hierarchical principle in the process of resolving church issues and Western-style rationalism.

Church divisions coincide at the beginning of this century with two separate political experiences – authoritarian royal reality and a limited parliamentary monarchy with elections and an underdeveloped party system in Austria-Hungary. Consequently, Ukrainians reached the liberation struggles of 1917–1921 with two separate experiences.

Twentieth century allows us to determine some of the main features of the political mentality of Ukrainian: democracy, constitutionalism, egalitarianism, existential individualism, regionalism, and others. The diverse political experience of Western and Eastern Ukrainians, which was formed at the beginning of the 20th century, has a certain echo at the end of the same century, when in the conditions of independent Ukraine we observe noticeable differences in the methods of political action, geopolitical and party-ideological orientation of the Galician and Dnipro.

Keywords: *Ukrainian People's Republic, form of government, political mentality of Ukraine, state tradition, actualization.*

